

սուր՝ ալ ու ձախ շարքէն անձին պաշտպանութեան համար, որ մէկը չկարենայ իրեն մերձեցնուլ. ք. Երկուսն ձողի մը ծայրը կապած լսովով՝ զոր զոյն աւել կ'անուանեն ասն առաստաղի կամ բարձր տեղերու սարդի ստապիւնի ու փոշիները գարտեղով մտնել — ասն փարսեղ ինչպէս անուանուներն իրենց վրայէն ճանճերը կը վռնեն. ասկէ առեւայ այս կերպով ասն մարտերէ կ'ըսեն նաեւ որակ յաւել. եւ ք. թռնիր մէջ հաց եփելէն յառաջ փորթիկ աւելով (կամ լսովով) փաշովով՝ թռնիր փոշին սրբել, մարբել: Բայց «փարսեղ» երբեք «աւել» նշանակութեամբ չի գործածուիր: «Բողբէլ — միգել», — անշուշտ սխալմամբ է ով գրուած է. ժողովուրդը քուշ, քուշի, քուշու եւն գիտէ:

«Բուշ — կարճատեղ», — Առանց պատճառի բացառել Հայաստանացիս Ե Տեղում անեցող բառերն է ով զոր կ'անուանէ. ժողովուրդը կ'ըստեմէն կ'ըսէ bouche եւ պէտք է արտաբերութիւնը բոս արեւմտեանց գրել. վասն զի պէտք է պիտի արմատն է դաշը (ինչպէս եւ պաշու), թէպէտ նշանակութիւնը քիչ մը փոխուած է:

«Բարու — հարեւոր հոգի վրայ նստելով փորել» — Կարենեցուն ծածոթ է զորով, զորով ընել (էնել):

«Գձեմ — սաւիթ», — Ըստ Կարենեցուն յոյն է (գձեմ)՝ ձեռքաց սառնիկ մըլը. այնպէս որ մատերը չկարենայ թովէ թովէ կենդանացնել եւ կամ բորէ բռնել: Ասկէ ծագած է յոյ մամաղակ (իչէ եւրամաղ):

«Թուշ — թուշ», — ժողովուրդը գտնւել — քիթ ու բերանի միասին (= ցուռ) նշանակութեամբ գիտէ:

«Ժուկ մը — ժամանակ մը», — Ըստ Կարենեցուն յոյս — անգամ:

«Ճօլ — ծահճ» — ուղիղն ճեճ բոս որում թէ առաջին եւ թէ վերջին բազմաթիւները նոյն չհամարէ կ'արտասանէ ժողովուրդը = dj եւ ճեճը բայէն կ'աւել. ե. ա. Այնպիսի առեղերու ճեճ կ'ըսէ, որ կուենով (չիմէն) ծածկուած՝ Զարբի մարգագետին՝ բայց տակը տիղմ է. եւ եթէ վրայէն քաւի գետինը կը ճեճ, կը շարքի. ք. ծահճ: Այս արմատէն յառաջ եկած է ճեճ — պատէ պատ ձգուած շուտին վրայ յիշուած սորորդը:

«Մածար — բաւար (Beterav)», — Կարենեցին կ'արտաբերէ Լոնա եւ ձախկնդէ պատրաստուած ինչոսին (թուրշի) կ'ըսէ:

«Խարատ — ի եւ աւաղաք», — փայտէ կարճակոթ հացի թի՛ որում վրայ խառ կապելով վրայէն ալ լսով կ'անցընեն եւ կ'ամրացընեն. հացի թաշաներն անոր վրայ զնելով թռնիր կողք զարնելու եւ եփելու համար: «Ժողովուրդը այս գործըքն՝ «Բազադ» կ'ըսէ. միայն թէ իւր այս գործին պոթիկ փայտէ չէ. այլ բարակ ծիւղերէ ձուածն հարթ հիւսուածք մըն է՝ որում վրայ խառ կապելով՝ վրայէն ալ լսով կ'անցընեն ու կ'ամրացընեն:

«Վանծ(ն)աս — ճերմակ պանիր մը (fr. fromage blanc)», — Ըստ Հնձեցուն Կաշու. կաթի հարեւն եւ կարագ հանելէն ետքը՝ կը մնայ

ճերմակ թթու շուր մը — թան. դասիկա կ'եփեն եւ տապակով կը քսան: Ցորակի մէջ թանք մաս մը կը մնայ զոր կ'անուանեն Խոնք Խոնք: Գտնած թանք բառական ժամանակ տապակով կ'առ մնայէն ետքը, կ'անուանէ երկարատեղի տակ կը զնեն, որպէս զի քսածին թանքի մէջ գտնուած շուր անորոշողին ելլէ: Եւ որպէս զի այս կերպ պատրաստուած թանք լճնադ բլլայ, կ'առնէ ու կ'անուանիր մէջ կը լեցընեն եւ լաւ է թխմակէն ետքը օգտուելու կը գոցեն կ'անուանեն բերանն եւ զլեւիմար կը թաղեն: Վանք մ'ամիս ետքը արդէն լճնադ եղած կ'ըլլայ:

«Ցան — բազմ. քառակուսի կտրուած աղբ արեւոց», — Կուէ կաղապարով ածար բնիկէն եւ շորմանէն ետքը՝ բառական քառակուսիքեամբ մնաւ արտուել կը մնայ արեւոցն եւ այս մնացորդն կ'անուանեն ցան՝ զոր գտնուել մէջ անանոց տակը կը ցաննէ՝ սակից առած է ցան անունը: Ամփոքարը գտնոր սաղահատակ բլլալով՝ (գէթ) Կարեն շորշակայքը մըլն (= անտան) վրայ վէրք կը բացուի, եթէ առանց ցանի պտուկելու բլլայ:

«Փար» — մըլտած պանիր, — Նախ փար առանձին կ'անուանեն կտրած կաթին թանքը մասը: Բայր փարէն = . կաթի բարիւ. ք. պարսականին իմանով լճնիլ. երբ մէկը կտրուածք բան մը կամ աղօթք մը զուրցէ եւ ուրիշին միջամտութեամբ կամ ուրիշ կերպով մը չփորձէ կ'ըսէ. «աղօթ» փարէ, երկրորդ փար պանիր հետ մնացած փար պանիր՝ «մըլտած պանիր», չի նշանակիր. այլ միւլն զանի շինած ժամանակ՝ եթէ կաթը փարի, իրենք ալ ուրիշ տեսակ պանիր կը չինեն նոյն կտրած կաթէն: Այս պանիրը ծիւղ պանիր պէս չեք շերտ չի բաժնուր, այլ քարթու հացի միջուկի պէս կը փշի:

Մասուր, 7. Յուլ.

Հ. Բ. Յ.

Գ Պ Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

Վիճնական Միւիթ. Վարձարանը (ի Կ.Պոլիս Պանկաղի) քոլորած է իւր պարզական նշանակաւորաւոր շրջանները մին ալ, տալով Ազգին — իրենց ուսման շրջանն աւարտող եւ կազմ ու պատրաստ կանքի ուրիշ շրջանի մը մէջ մտնող — իրենց շրջանաւոր. որոնց վարձարանին կարող Վարիշ ծանօթ լեզուաբանն Հ. Գաբրիէ Վ. ՄԱՆՎԷՐԻԱՆԻ իւր վերջին յուշարար յիշատակի խօսած է հետեւեալ ուղիները:

ԽՄՐ.

Սիրելի Սանունք իմ,

Լսեցէք վերջին անգամ՝ իւր յուշարար յիշատակ Ձեզի ընկերներս, որոնց վրայ պիտի բլլան Մեծարգոյ Զանգիտականք:

Բացուեցան այս գրասենյակներու վրայ Ձեր առջեւ գիտութեան ծիւղերը, ցուցադրուեցան եւ Ձեզի քանի մը սերմեր տրուեցան, իւր սկիզբ եւ մատաղ ծիւղը, զորոք գուր պիտի խնամէք, մշակեք եւ հասունցնեք:

Գիտեմ, պիտի շնորհ թէ «Մեկը սորված ենք այս ինչ ու այն ինչ», եւ վարացնելու պէտք չունենք: Ապահով մե՛ թէ այս յառաջան իմաստաւոր

իւնիսն կողմակից չէք դուք եւ պիտի չլլայք, այլ շեր՝ դիտութեան եւ ծանօթութեանց առուակներն ալ զամբան զգամ յորդին պիտի եւ վտակի փոխուին. վտակը՝ գետակ պիտի դառնայ շեր լանդին ու ինչպէս ինչպէս մտաւոր, որուն առաջնորդեցինք զձեզ: Առանց այս երկու յատկութեանց՝ պիտի աղպի, ցաւքի շեր գետակ եւ պիտի չընդարձակի իբր յորդ գետ եւ խորակուի:

Բայց արագձով եմ շեր վրայ, որովհետեւ Դուք իսկ կը գառապարտէիք կիկացող մանրաջերմ խոխոխներ, Դուք քանիցս յայտնած էք շեր զարմանքը՝ թերակիրթներու անբարկութեանը համար: Պիտի մաղթէի որ այս զարմանքը միշտ շարունակուի...

Դուք, Սիրելի աշակերտք իմ, այս վերին ժամանակ Կարօտանիս սեպեմք վրայ եղած, կը պարտաւորուիք օտարացող մ'առնուլ եւ մանել ինչպէս բուռած հոտանի մէջ. Լուս միտ գրեք. Կեանք մ որ հոտանի է: Հոտանքը պէտք չէ որ ընդլնէ շեր անհատականութիւնը՝ իւր յորձանապոյտը թաւալման մէջ. Դուք ալ պէտք էք ապրիլ այս կեանքին մէջ, բայց առանց հոտանքի տարուելու... Հատապատան պէտք են ըլլայ՝ ինչպէս ապահով եմ թէ են, շեր սկզբունքները, որոնց մէջ հրահանգաւորաց այսշտի ընդ երկար: Եթէ պիտի փոխուի շեր բարի արժանաբարութիւնները, եթէ շեր մտաց ու բնասութեան բռնութիւն պիտի ընէք, եթէ շեր սկզբունքները ժամանակաւոր տեսողութիւն պիտի ունենան միայն, այն առեմն ներկեցէ որ բնեմ, ի դուր եղած պիտի ըլլան այնչափ շանք ու խնամք: Կենսը երեսնակայն թէ ի դուր թափուած ըլլան շեր քրտինքները, վայրապար տքնած ըլլալը... Մտածելն իսկ պարզապէս ահագին է:

Բայց պիտի չընդհարի շեր առեմն ելած քոտորաւորութիւններն: շեր մեծերը, շեր ճշմարիտ բարեկամները, զձեզ սիրողները պիտի բռնէ շեր թէ ինչպէս բուռածը մեր արդի բնականման կը թարգմանուի քոտորաւորութիւն, քոտորութիւն վնաս ու հոտաբանի, քոտորաւոր հոգի, վերջապէս քոտորաւորութիւն: Սակայն պիտի փայլին շեր առեմն պատուաւոր օրինակներ, որոնք պիտի յորդորեն ու խրախուսեն զձեզ թէ Կեանք մը առանց քոտորաւորութեան կը չլինի: Դո՛ւրստութեան համար ապրիլ մարդկային բախտն է, բայց երջանկաբեր է այս օճաւորութիւնը, որովհետեւ պիտի ամրապնդէ զձեզ, կուս. ու վառ պիտի հաստատուի զձեզ շեր սկզբանք մէջ:

Հարկ է որ կրկնեմ Ձեզի, Սիրելի Սանունք իմ, թէ երբ շեր յայտնի ու ասածած անկախութիւններն զձեզ խաբեն, իրաւունք չունիք յառաքել ըլլալու: Թափափոք ըլլալ բնական է անփորձներու, ինչպէս նաեւ շատ անգամ փորձառուներու ալ, բայց յառաջադր ըլլալ՝ անարժան է մարդու, թող թէ կրթեալ մարդու... Առանց ինչպիսիւն, առանց օգնականի եւ առանց հասարակ խորհրդի օգնականի ապրիլ ուղղորդելու համար յառաջադրութիւն ինչպէս կ'ընեն զբաղան լեզուաւ՝ "առ գուր-կուր, բայց չկարողեալ երեք յատկութիւններով օժտեալ անհինգ՝ աւելի կ'աղքատանան եւ

աղաճանդեալ կ'ըլլան, երբ իրապէս գտնուին գոտարին առիթներու մէջ...

Այս փորձաւորութիւններն, որ այս կենսի ճշմարտեմքն մէջ ծանկուած են անշարժութիւն, եւ կրնան խորտակել շեր կենաց նաւակը: Ամբ համար պիտի կրկնեմ ձեզի նաեւ՝ շատ անգամ բուռածը, թէ գարացաւոր աշակերտի մը շատ վտանգաւոր կենայ ըլլալ յանցաւորութեան ինչպէս: Բնութեան կողքը վեր ի վայր շընէ անշարժ է, եթէ կարելի իսկ ըլլայ, մի հաւատար, վաղորդակ է այն եւ ժամանակաւոր, հարեանցի է եւ ոչ տեսական... շեր բազմադիմ տեղեկութիւններով եւ նաւարկութեան վրայ ունեցած ճախածանօթ յատկ գաղափարներով իսկ, իսկոյն նաւաբեկութիւն կրնայ կրել եւ խորտակել շեր նաւակն անփորձի՝ եթէ անշարժութիւն ինչպիսիւն ըլլայ շեր նաւակը: Ոչ, օրեւիք իմ, շեր ծնողքը, շեր մեծերը պիտի ըլլան այս կենսամասն սկզբնաւորութեան մէջ շեր առաջնորդները: Անոնք փորձառութեան վրայ վտանգ եղէք, որովհետեւ շեր բարեացակամ բարեկամներն են անոնք: Ըստ մի անշարժապոյտ, յորձանախոր խաթիւքն անասողութեան պիտի աղաւթ զձեզ անոնց փորձառութիւնը, եթէ գիտեք կցել անոնց հմտութեան ու փորձառութեան՝ շեր ծանօթութիւնները: Երանապատասխան գառապարտեալ է խորտակուելու, որովհետեւ անիկ է... իսկ եթէ փորձառութեան ալ կարենալ կցողդէլ ձեռներկցութեան ու ձեռնարկութեան խիղիւր ոգին, ահա գրաւական շեր յաջողութեան:

Վերջին կէտ մըն ալ պիտի յիշեցնեմ. Ըստ մի շրջանաւորութիւն կը գտնուին ինչպիսիւն, ինչպիսիւն, ինչպիսիւն, յանցաւորութեան ինչպիսիւն, բայց կ'իյնան ուրիշ թերութեան մը մէջ, որմ կ'ուզեմ ապահով եւ կերծ տեսնել զձեզ: Կրթութեան շահն ու վտանգը եւ նիւթական տեսութիւնները մեծամեծ մարդիկ ծնած չեն... Միայն նիւթապարտ տեսութեան մեծամեծ կոտակարարներ իսկ, միշտ իրենց նիւթականին համեմատութեան շարժած ու առաջնորդուած չեն իրենց կոտակները գրելու առեմն: Կրթականն աւելի կ'ուզէի միշտ վառ տեսնել շեր սրտին մէջ՝ շեր Կրթին, շեր Տերութեան, շեր Ազգին, շեր Հատարկութեան, շեր Բնասելիքին եւ աւելին կ'ուզէի — շեր Վարժարանին սէրն ու յարումը: Անոնցմ իւրաքանչիւրն ունի եւ պէտք է բնդ միշտ ունենայ՝ շեր մտքին ու սրտին մէջ իւր արժանաւայել տեղը: Հետաքրքրուեցէք միշտ այս վեց աղաղակներով լինակով: Կարկառեցէք շեր բազուկը բոլոր օճաթով յատկաշարժութիւն շարժելու բոլոր շեր կարողութեան, անոնցմ իւրաքանչիւրը: Իւրեքպաշտ ու բարեգործ հաստատեալներ եղէք, հաւատարմ զայառակներ եղէք Տերութեան, որուն մէջ կ'ապրիք: Սիրեցէք շեր Ազգն ու հատարկութիւնը, որովհետեւ սիրող արժանի է, եւ ձեզմ մեծամեծն կը սպասեն: Գրական ու ճարտարարտեսական որ եւ տոհմային ձեռնարկութեան մը՝ հետաքրքրուեցէք յետեւ չգտնել զձեզ... Գրական ու իրաւորական շարժման ինչպիսի, զգո՛ւ եւ չափաւոր ասածիւնք եղէք միշտ:

էթէ բազմահմուտ գիտականի համարս ստանալը, Աղլը կը փառաւորուի, որովհետեւ Դուք անոր մէկ անհատն էք, մէկ փղըր անգամն էք: Արդարաւոր, ուղղադրո՞ւ, անկեղծ ու անխորախ գործառնութեամբ բարձրացուցէ մեր տահմային անունը, որ կարծաւ եւս բարձրացման: Եղէք նեցուկ Չեր ընտանեաց, որ անհայտնաբեր յառաւ եւ աշխարհի բոլոր փոփոխութիւններէն զտալ:

Ահա այսօր գարոնական զհողութեանց, որոտաուել հագաւորութեանց վերջին ժամը կը հնչէ եւ կը սկսի երկունիկ յոյս մը, զոր միշտ կարծի պահելու պիտի ջանար եւ պիտի արծարծէր: Երկրիս վրայ Չեր փնտաւել ամենամեծ բանն է՝ Չեր հօր որհնալիս ինչը, եւ զգուշանալու ամենապիտանութիւնը երկրից ըլլայ Չեր մեր անէնքը: Հուսկ ուրեմն, Սիբիւն Սանունը իմ, վերջին հրաժեշտի հետ կ'ուզեմ գրողմէ Չեր սրտին մէջ արագութեամբ գէպի Չեր այս գիտական օրորանք: Չեր վարժարանն էր միշտ Չեղի՝ Չեր սիրելի զօտաւայլը: Հաս միաժամը հրճուեցանք, միասին արտաբերեցին, իտար ինդակեցանք, զիրար ջաշխեցինք... Պիտի շարունակենք անքն: Դուք ալ շարունակեցէք գառնալ երբեմն եւ ակնարկ մը նետել Չեր վտառակութեանը վրայ: Ատահ ենք — եւ կերպով ժ'իսկ ապահով —, թէ պիտի սիրէք այս ուսումնաւայլին ու պիտի ի թմբէ հան իսկզբնական դժուարութեանց ու արտակուսեաց մէջ: Եւ թեւեւ արշաւալ շրջանը բոլորելով՝ արտաբերուաւ կը խօսի մեր կապը, բայց աւելի կ'արմապնդէր եւ սիրտ կը միանանք՝ ներքին անուկ կապով, զորենք թող անխելի պահէ Բարձրակն՝ յոյժ եւ յաշխութեան տալով Չեղի, Սիբիւն Սանունը իմ, եւ մեզի ալ Չեր յաշխութեանը տեսնելու հրճուանքը պարզեւէ եւ գիտական տալեկաններ հաւաքած ըլլալու պարծանքը շնորհէ մեզի... Է. Գ. Ա. ՄԻՆԵՆԿԻՆՍԿԻ:

ՀԱՅԳՐԱԿԱՆ

ՆԵՐՍԻ - ՈՐԴՐՏՈՐԻ ՊԵՏԱԹԻՐՈՆ ԸՍՑ
ՍՈՐԵՍՏԵՆԵՆ ԵՒ ՊԵՏԱԹԻՐ ՍԵՂՈՒԻ
ՈՐԶՆԵՐԻՐԻԹԵՆՆԵ

(Հարաւորութիւն)

Արշաւանց յԱսորիս:

36. . . . Ի ժամանակի յորում՝ ճակատագիրն եւ կան հաստ: Մաննացի իրանգրի վրայ՝ որ հնա-
գան ծառայ մէն էր եւ իմ լուծս էր սիրել:
37. զիւր որդին Ազա անոր գահին վրայ նստուցած էր, Ուրարուացի Ուրա իւր կողմանէ Ումիլդիս՝, Զեկիրտու եւ Միսիստիս՝ երկուք զեղբարն, առ կողմակալս

¹ Մաննա կամ Մանաս երկրին մէջ վիճակն: Յես Սարգիսի Յարկարութիւնը, աղ. 110:

² Մանուկոսի գառնաւ, որ այս ժամանակներէն Ման-
նայի մէջ վիճակն էր. սակայն թուի թէ Նիկողայոսի Դաւ:

38. աւագ Մաննայի պատգամաւորներ խուրեցի՝, եւ զանոնք անխորախութեան յորդորեցի՝ իրենց տեսնել՝ Ազգի թիւիւրը դժուարին Ուսու լըրան վրայ նետեցին: Ուլլուսուհու:
39. Մաննացի՝ որ իւր հօր գահն ելած էր, Ու-
րարուացի Ուրարիս վտահայտաւ, եւ իւր բեր-
գաւազաններէն Չեղ իւր պարգէն անոր տուաւ:
40. Չարապետալ արտիւ՝ Ատորեսանի զօրաց գու-
մարութիւնը անկտեղ ժողովցի, առիւծի նման
մենչեցի, եւ այն երկիրներու տիրելու ձեռն ի
գործ արկի: Մաննացի Ուլլուսուհու:
41. Իմ արշաւանաց ժողովուրդը (՝) տեսաւ. թողուց
իւր ջաղաքը, եւ սարսափած՝ դժուարին լըրանց
ապաստաններուն մէջ ամրացաւ: Իղերտուի՝ իւր
արշալայկան ջաղաքին, իղերտայի, Արմիդ-
42. իւր մանր բերգաւազաններուն տիրեցի, հրով
այրեցին, ապականեցին: Ուրարուացի Ուրշան
Ուսու դժուարին լըրան վրայ զարկի. իւր ար-
ջուական սերունդէն 250՝ հոգի:
43. Գերի ըսնեցի, իւր իշխանութեան 8 երկիրնե-
րուն մէջ գահնաւը 55 ամաւր եւ պարտապատ
ջաղաքները՝ իւր դժուարամտայց 11 բերդա-
ջաղաքներով միասնալ առի, ի հուր դա-
տեցայ:
44. Անոր՝ Մաննացի Ուլլուսուհուն անաւ 22 բեր-
գաւազաններէն Ատորեսանի երկրին միացուցի՝
28 բերդաւորաց Յուլայայի երկրին՝ վիճակի
45. Տիւրուսիայ՝ երկրին Անգիայ՝ առի, 4,200 մար-
դիկ՝ իրենց զոյգովը՝ քնեցի տարի: Զեկիրտուց
Միսիստիս:
46. Իմ գէնքերես վախաւ. իւր երկրին զօրակա-
նոն լըրանքուն մէջ վախաւ. անոր հետեւ
լըրանուեցաւ:
47. Անոր արշալայկան ջաղաքը զՊարաւ ի հուր
գատեցայ: անոր շղկակայց 23 ամաւր ջաղա-
քացի տիրեցի, անոնց կողպարտն առի տարի:
48. Մուսաբախուլ եւ Չուրուկկա՝ Մաննայի ջա-
ղաքները՝ որոնք Միսիստիսի վտահայտալ
էին՝ առի, կողպարտնեին առեալ տարի:
49. Ումիլդիցի Բազդաստանի մարմապնէ ըրի:
Չուրուկկա՝ իւր գերդաստանովն արտասահ-
ման ըրի, Ամառի՝ մէջ նստեցուցի:
50. Մաննացի Ուլլուսուհուն ըրած գործերը դժուա-
րամտայց լըրանց մէջ լսեց. թեւնոյ նման
թուաւ եկաւ, ոտքերուն փարսեցայ:
51. Անոր անհամար յանցուածաց ներեցի. մնացայ
անոր շարագործութիւնը. ներսմն շնորհեցի

ժակեցուց տանն (Ք. ա. Ա. Գ. Գ. Գ.) անկէ բաժնուան կը
նկատուէր:

- 1 Ք. ա. 716 տարին:
- 2 Մանուկ հարաւոր արեւմտեան կողմը՝ վարժաւու-
նեաց Մանուկ ջաղաքը:
- 3 Ըստ Յարկարութեանց (աղ. 186) 280:
- 4 Թեքես Ազրագէտի Յուհայ գառան, որ Անգիա
(Անգիա) վիճակին մէջ ըլլաւ: Էր:
- 5 Ըստ երեւութի միջադոյն 444 տարին մէջ տես-
նաւ: Յուլայայի երկրին արշալայկն: Գառուկա անուն
երանեան Գեռուկէս անուն հետ նոյն է: Բուն հին պարս-
կական ձեռն է՝ Գահայտուկ:
- 6 Ատորիս մէջ Ուրար գետին վերին կողմանց աղա-
կողմը՝ Համաթ (Եպիփանիա) ջաղաքը: